

Sofiin svět

Jostein Gaarder

Světově nejžádanější
dějiny filosofie

Albatros

Sofin svět

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.albatros.cz
www.albatrosmedia.cz

Jostein Gaarder
Sofin svět – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Jostein Gaarder

SOFIIN SVĚT

*Román o dějinách
filosofie*

Albatros

Tato kniha by nikdy nevznikla
bez podpory a povzbuzení Siri Dannevigové.
Poděkování patří též Maiken Imsové,
která můj rukopis přečetla
a měla k němu cenné připomínky.
Nemenší dík patří i Trondu Berg Eriksenovi
za jeho uvážlivé připomínky a odbornou
několikaletou podporu
mého záměru.

Nezkušěn v svém temnu zůstaň,
slepě žij si ke dni ze dne,
plných tři tisíce roků
v oko-li ti nepohlédne.

J.W.Goethe

RAJSKÁ ZAHRADA

*...když se to tak vezme,
muselo jednou něco vzniknout z ničeho...*

Sofie Amundsenová se vracela ze školy. První úsek cesty šla se spolužačkou Janou. Mluvíly spolu o robotech. Jana prohlásila, že jí připadá, že lidský mozek funguje jako složitý počítač. Sofie s ní tak úplně nesouhlasila. Člověk je přece něco víc než stroj, ne?

U velké samoobsluhy se rozdělily. Sofie bydlela na samém konci rozlehlé zahradní čtvrti a měla to do školy skoro dvakrát tak daleko než Jana. Jako by jejich dům stál na konci světa, protože za zahradou už nebylo nic, jen hluboký les.

Sofie zabočila do Jetelové ulice, která se na konci prudce stáčela, a zatačce se říkalo Kapitánova. Lidé tudy vlastně chodili jenom v sobotu a v neděli.

Byl jeden z prvních květnových dnů. V některých zahradách vyrazily pod ovocnými stromy věnce narcisů. Břízy už dostávaly tenoučký zelený háv.

Není to zvláštní, jak v tuhle roční dobu všechno začíná růst? Čím to je, že se z neživé země, jakmile se trochu zahřeje a zbaví posledních zbytků sněhu, po celých tunách valí zelená hmota?

Když Sofie otvírala branku, nakoukla do schránky. Zpravidla tam nacházela různé reklamní letáky a velké úřední obálky pro matku. Sofie tu hromadu vždycky položila v kuchyni na stůl a šla se nahoru do svého pokoje učit.

Otcí občas přišel nějaký dopis z banky, ale stejně to nebyl žádný normální otec. Sofiin otec byl kapitán na velkém naftovém tankeru a většinu roku trávil mimo domov. Když někdy pobyl pár týdnů doma, chodil v pantoflích po domě a snažil se Sofii a mámě zpříjemňovat život. Ale když vyjel na moře, hodně se jim vzdálil.

Dnes ležel ve schránce jenom jeden dopis – a byl pro Sofii. Na obálce stálo „Sofie Amundsenová, Jetelová 3“. To bylo všechno, odesílatel žádný. Dokonce ani známka.

Jakmile za sebou Sofie zavřela vrátka, obálku otevřela. Jediné, co v ní našla, byl lístek, stejně velký jako obálka. Bylo na něm napsáno: *Kdo jsi?*

Nic jiného. Chybělo oslovení, chyběl podpis, stála tam jenom ta dvě rukou psaná slova s velkým otazníkem na konci.

Znovu si prohlédla obálku. Ano, dopis je pro ni. Ale kdo jí ho hodil do schránky?

Sofie za sebou rychle zavřela dveře jejich červeného domu. Kocour Šerchán jako obvykle stihl proběhnout mezi keři, vyskočit na schody a protáhnout se dovnitř, ještě než stačila přibouchnout.

„Či, čí!“

Když se maminka na Sofii kvůli něčemu zlobila, vždycky říkala, že takhle už to dál nejde, že mají doma celý zvěřinec. Ve zvěřinci bývá hodně zvířat a opravdu, Sofie byla se svou sbírkou docela spokojená. Nejdřív dostala sklenici se zlatými rybičkami Zlatkou, Karkulkou a Černuchou. Pak dostala andulky Ferdu a Berdu, potom želvu Govindu a nakonec žlutohnědého tygrovaného kocoura Šerchána. Všechna zvířata dostala postupně jako odškodné za to, že matka chodila domů z práce pozdě a tatínek byl skoro pořád na moři.

Sofie odhodila školní tašku a nachystala Šerchánovi misku s jídlem. Pak si sedla na stoličku s tím záhadným dopisem v ruce.

Kdo jsi?

To snad ví. Je samozřejmě Sofie Amundsenová, ale to je kdo? Na to ještě pořád nepřišla.

Co kdyby se jmenovala úplně jinak? Třeba Anna Knutsenová. Byla by v tom případě někdo jiný?

Náhle si vzpomněla, že tatínek původně chtěl, aby se jmenovala Sylvie. Sofie se pokoušela představit si, jak podává někomu ruku a představuje se jako Sylvie Amundsenová, ale nešlo jí to. To by přece byla úplně jiná dívka.

Vstala a šla s dopisem v ruce do koupelny. Postavila se před zrcadlo a upřeně se dívala sama sobě do očí.

„Jsem Sofie Amundsenová,“ řekla.

Dívka v zrcadle odpověděla jenom sotva znatelnou grimasou. Ať udělala Sofie cokoli, ona všechno opakovala po ní. Sofie se pokusila zrcadlo předběhnout bleskově rychlým pohybem, ale ta druhá byla stejně rychlá.

„Kdo jsi?“ zeptala se.

Žádnou odpověď nedostala ani teď, ale za chvíli už si nebyla jistá, jestli otázku položila ona nebo její odraz v zrcadle.

Zatlačila ukazováčkem na nos v zrcadle a řekla:

„Ty jsi já.“

Když nedostala žádnou odpověď, obrátila větu a řekla:

„Já jsem ty.“

Sofie Amundsenová nebyla moc spokojená s tím, jak vypadá. Často jí sice někdo řekl, že má hezké mandlové oči, ale to jí jistě říkali proto, že měla moc malý nos a velkou pusou.

Kromě toho měla uši příliš blízko očí. Nejhorší ze všeho ovšem byly ty rovné vlasy, které se nedaly učesat. Tatínek ji po nich často hladil a říkal jí „dívka s vlasy jako len“ podle skladby Clauda Debussyho. To se mu to říkalo, když si nemusel nechávat viset své černé vlasy rovně dolů. Na Sofiny vlasy neplatil žádný lak ani gel.

Někdy si říkala, jestli náhodou, když vypadá tak divně, není poznamenaná těžkým porodem, o němž matka párkrát mluvila. Ale copak o tom, jak vypadáme, rozhoduje porod?

Není to legrační, že Sofie vlastně neví, kdo je? A není to nespravedlivé, že nemůže ovlivnit to, jak vypadá? Svou podobu prostě dostala do vínku. Může si vybrat přátele, ale nemůže si vybrat sama sebe. Nevybrala si ani to, že bude člověk.

Co je to člověk?

Sofie se znovu podívala na tu holku v zrcadle.

„Půjdu se radši učit přírodopis,“ řekla, jako by se omlouvala. A už byla na chodbě.

Nebo ne, půjdu radši do zahrady, pomyslela si.

„Čičí, čičí!“

Sofie vystrčila kocoura ven na schody a zavřela za sebou dveře.

Když stála na šterkové cestičce se záhadným dopisem v ruce, přepadl ji podivný pocit. Jako kdyby byla loutka, která mávnutím kouzelného proutku náhle ožila.

Není to zvláštní, že je na světě a že ho prožívá jako úžasné dobrodružství? Šerhán přeběhl šterkovou pěšinu a zmizel mezi hustými rybízovými keři. Živá kočka, dokonale živá od bílých fousků až k vlajícímu ocasu na konci hladkého těla. Je také v zahradě, ale sotva zažívá stejné pocity jako Sofie.

Postupně, jak si Sofie uvědomovala, že je, napadlo ji i to, že tu nebude navždycky.

Teď jsem na světě, ale jednoho dne budu pryč.

Je nějaký život po smrti? Ani o téhle otázce toho její kocour asi moc nevěděl.

Před půl rokem umřela Sofii babička. Od té doby myslí Sofie skoro každý den na to, jak moc ji postrádá. To je tak nespravedlivé, že život musí jednou skončit!

Sofie zůstala stát na pěšině a zamyslela se. Zvláště usilovně se snažila myslet na to, že je, protože mermomocí chtěla zapomenout, že tu nebude

pořád. Ale vůbec jí to nešlo. Jakmile se soustředila na to, že je, současně se vynořila i myšlenka, že život jednou skončí. Zároveň to platilo i obráceně. Teprve když do hloubky procítila, že jednoho dne zmizí, dokázala pochopit, jak je život nekonečně cenný. Jako líc a rub jedné mince, která se v letu neustále obrací. A čím větší a zřetelnější je jedna strana mince, tím větší a zřetelnější je i strana druhá. Život a smrt jsou jako dvě strany téhož.

Člověk si nemůže dokonale uvědomovat, že je, dokud si neuvědomí, že umře. Stejně tak není možné pomýšlení, že člověk umře, aniž zároveň nemyslí na to, jak je fantastické žít.

Sofie si vzpomněla, že v den, kdy se babička od lékaře dozvěděla, že je nemocná, řekla něco podobného. „Teprve teď chápů, jaký dar je život,“ řekla tehdy.

Je to ale trochu smutné, že lidé nejdřív musí onemocnět, aby pochopili, jak krásné je žít. Možná také najdou ve schránce nějaký záhadný dopis.

Co kdyby se podívala, jestli tam ještě něco nepřibylo? Sofie doběhla k brance a nadzdvihla zelené víko schránky. Trhla sebou, poněvadž tam objevila další, úplně stejnou obálku. Vždyť se přece dívala pořádně, když tam našla ten první dopis.

I na téhle obálce stálo její jméno. Roztrhla ji a vylovila bílý lístek papíru, úplně stejný jako předtím!

Odkud se vzal svět? stálo na něm.

Nemám tušení, pomyslela si Sofie. To snad neví nikdo, ne? Ale vlastně, napadlo Sofii, ta otázka je docela na místě. Poprvé v životě uvažovala nad tím, že snad ani není možné být na světě a nepít se po tom, odkud se vzal.

Z těch záhadných dopisů se Sofii tak zamotala hlava, že se rozhodla uchýlit se do Skryše.

Skryš bylo Sofiino supertajné místo. Chodila se tam schovat, když byla hodně našťavaná, hodně smutná nebo když měla hodně velkou radost. Dneska si nevěděla sama se sebou rady.

Jejich červený domek stál ve velké zahradě. Měli tu hodně květinových záhonů, rybízových keřů, různých ovocných stromů, prostorný trávník se zahradní houpačkou, a dokonce malý altánek, který dědeček postavil babičce, když jí pár týdnů po narození umřelo první dítě. Ta chudinka holčička se jmenovala Marie a na jejím náhrobku stálo: „Mariánka nás navštívila, na chvíli nás potěšila, a zase zpátky odpěchala.“

V jednom rohu zahrady za maliním bylo husté křoví, které ani nekvet-

lo, ani neneslo žádné plody. Vlastně to byl starý živý plot, který odděloval zahradu od lesa, ale protože ho za posledních dvacet let nikdo neošetřoval, proměnil se v neproniknutelné křoví. Babička říkala, že živý plot trochu chránil před liškami, které chodívaly na slepice, když je za války nechali volně pobíhat po zahradě.

Pro každého kromě Sofie byl ten starý živý plot stejně zbytečný jako králíkárna v opačném koutě zahrady. Nikdo totiž neznal Sofiino tajemství.

Sofie věděla o tom otvoru v křoví odjakživa. Když se jím protáhla, ocitla se na maličké mýtince vroubené křovím. Byla tam jak v pokojíčku a věděla, že ji tam nikdo nemůže najít.

S oběma obáčkami v ruce teď přeběhla zahradu, spustila se na všechny čtyři a podlezla pod keři. Skrýš byla sice dost prostorná, aby Sofie mohla stát téměř vzpřímeně, ale ona se posadila na vyčnívající silné kořeny. Ven viděla několika škvírami mezi větvemi a listím. Přestože žádná z těch mezer nebyla větší než pětikoruna, měla Sofie přehled o celé zahradě. Když byla malá, s potěšením sledovala, jak otec nebo matka chodí mezi stromy a hledají ji.

Sofie vždycky měla pocit, že zahrada je svět sám pro sebe. Pokaždé když slyšela o stvoření světa a Rajske zahradě, posadila se do své Skrýše a přehlížela svůj vlastní malý ráj.

Odkud se vzal svět?

Kdepak, to Sofie nevěděla. Věděla však, že Země je jen nepatrnou součástí obrovského vesmíru. Ale odkud se vzal vesmír?

Samozřejmě se nabízí vysvětlení, že vesmír existoval vždycky. Pak bychom nemuseli hledat odpověď na to, odkud se vzal. Ale *může* něco existovat pořád? Něco jí říkalo, že ne. Takže všechno, co je, muselo někdy vzniknout? Vesmír tedy musel také někdy vzniknout z něčeho jiného.

Ale jestli vesmír v jednu chvíli vznikl z něčeho jiného, muselo to něco jiného vzniknout zase z něčeho dalšího. Sofii bylo jasné, že takhle se celý problém jenom odkládá. Když se to tak vezme, muselo by jednoho dne něco vzniknout z ničeho. Ale šlo by to vůbec? Nebylo by to stejně nepravděpodobné jako to, že svět existuje odjakživa?

Ve škole mluvili o tom, že svět stvořil Bůh, a Sofie se teď pokoušela ukonejšit se tím, že je to vlastně nejlepší řešení problému. Ale pak začala přemýšlet znovu. Mohla by docela dobře přistoupit na to, že vesmír stvořil Bůh, ale co s Bohem samotným? Stvořil on sám sebe z ničeho? Zase jí něco říkalo, že to tak není. I když Bůh jistě dokázal stvořit to či ono, mohl těžko stvořit sebe sama ještě předtím, než měl nějakého „sebe sama“, jímž by se mohl stvořit!

V tom případě zbývala jediná možnost: Bůh existoval vždycky. Ale tuhle možnost přece už zavrhl! Všechno, co je, muselo někdy z něčeho vzniknout.

Krucipísek!

Znovu si prohlédla kartičky z obou obálek:

Kdo jsi?

Odkud se vzal svět?

To jsou tedy zapeklité otázky. A odkud se vzaly ty dopisy? To byla skoro stejná záhada.

Kdo vytrhl Sofii z její každodennosti a rázem ji postavil před úkol řešit velké záhady světa?

Sofie se šla podívat do schránky potřetí.

Teprve teď tam ležela dnešní pošta, kterou donesl listonoš. Vylovila kupu novin a reklam a dopis pro mámu, ale i pohlednici s obrázkem nějaké pláže u jižního moře. Lístek obrátila. Byly na něm norské známky a razítko „oddíl OSN“. Že by od tatínka? Ale vždyť ten je teď na opačném konci zeměkoule! Kromě toho má úplně jiný rukopis.

Když si Sofie přečetla, komu je lístek adresován, ucítila, že se jí zrychlil tep: Hilda Knagová, u Sofie Amundsenové, Jetelová 3. Adresa souhlasila. Na lístku stálo:

Milá Hildo, gratuluji Ti z celého srdce k Tvým 15. narozeninám. Chystám Ti dárek, kterým dospěješ. Promiň, že Ti píšu k Sofii. Bylo to tak nejjednodušší.

Libá Tě tatínek.

Sofie vběhla zpátky do domu. Hořela vzrušením.

Kdo je ta Hilda, která oslaví patnáctiny měsíc před jejími vlastními patnáctými narozeninami?

Sofie vzala z předsíně telefonní seznam. Bylo tam několik Knagových, ale žádná Hilda.

Znovu ten záhadný pohled prozkoumala. Všechno souhlasí, včetně známky a razítka.

Ale proč nějaký otec posílá přání k narozeninám na Sofinu adresu, když ho měl poslat úplně jinam? Který otec si může vystřelit z vlastní dcery tak, že lístek k jejím narozeninám pošle jinam? Proč je to tak nejjednodušší? Ale hlavně, jak má teď vypátrat tu Hildu?

Tak přibyla Sofii další záhada k luštění. Pokusila se utřídit si myšlenky.

Za posledních pár hodin se před ní vynořily hned tři záhady. První záhada je, kdo jí hodil do schránky ty dvě bílé obálky. Druhá záhada jsou ty těžké otázky na lístcích v dopisech. A třetí záhada je, kdo je Hilda Knagová a proč došlo přání k narozeninám pro cizí dívku na Sofiinu adresu.

Byla si naprosto jista tím, že všechny tři záhady spolu nějakým způsobem souvisí, protože až do dnešního dne žila úplně obyčejným životem bez hádank a otazníků.

KOUZELNÍKŮV CYLINDR

*...jediné, co potřebujeme k tomu,
abychom byli dobrými filosofy, je schopnost divit se...*

Sofie usoudila, že ten, kdo jí psal anonymní dopisy, se jí ozve znovu. A rozhodla se, že do té doby o nich nikomu nepoví.

Ve škole se jen obtížně soustředila na učitelův výklad. Připadalo jí, že mluví o věcech, které nejsou vůbec důležité. Proč jim raději neřekne něco o tom, co je to člověk – nebo o tom, co je svět a jak vznikl?

Přepadl ji pocit, jaký nikdy předtím nezažila. Ve škole a vůbec všude se lidé zabývají více méně bezvýznamnými věcmi. Ale existují přece velké a vážné otázky a najít na ně odpověď je mnohem důležitější.

Je vůbec někdo, kdo na ně odpověď zná? Sofie si pomyslela, že věnovat se jim je rozhodně důležitější než dříť nepravdivá slovesa.

Když zazvonil konec poslední hodiny, vyběhla ze školy tak rychle, že Jana musela utíkat, aby ji dohonila. Šly pak vedle sebe a Jana řekla:

„Nechceš si dneska večer přijít zahrát karty?“

Sofie pokrčila rameny.

„Mě už karty nebaví.“

Jana se zatvářila, jako by právě spadla s měsíce.

„Cože? A zahrála by sis aspoň badminton?“

Sofie se zadívala na asfalt a pak na kamarádku.

„Mě už nebaví ani badminton.“

„No tohle!“

Sofie v jejím hlase zaslechla stín hořkosti.

„A můžeš mi teda říct, co tě teď baví víc?“

Sofie zavrtěla hlavou.

„To... to je tajemství.“

„Pch. Že ty ses zamilovala!“

Divky kráčely beze slova vedle sebe. Když došly k fotbalovému hřišti, řekla Jana:

„Já jdu přes hřiště.“

Jít přes hřiště znamenalo jít nejkratší cestou k Janě domů a Jana tudy chodila, jenom když pospíchala, aby stihla nějakou návštěvu nebo prohlídku u zubaře.

Sofie cítila, že se Jany dotkla, a ta se urazila. Ale co měla říct? Že ji teď

zajímá, kdo je, a to, jak vznikl svět, takže nemá čas hrát badminton? Copak by to Jana pochopila?

Proč je tak těžké zabývat se těmi nejdůležitějšími a svým způsobem nejobyčejnějšími otázkami na světě?

Když otvírala schránku, zase se jí srdce rozbušilo. Nejdřív vylovila nějaký dopis z banky a velké žluté obálky pro matku. Ach jo, Sofie v hloubi duše doufala, že dostane další dopis od neznámého odesílatele.

Když za sebou zavírala branku, objevila na jedné z velkých obálek své jméno. Na zadní straně obálky stálo: *Kurs filosofie. Pozor, opatrně!*

Sofie přeběhla po šterkové cestičce a položila tašku na schod. Ostatní dopisy nacpala pod rohožku, proběhla zahradou a protáhla se do Skrýše. Ten dopis musí otevřít tam.

Šerchán běžel za ní, ale to nevadilo. Sofie věděla, že Šerchán nic neprozradí.

V obálce našla tři strojem popsané listy papíru sepnuté sponkou. Sofie začala číst:

CO JE FILOSOFIE?

Milá Sofie, lidé mají různé záliby. Někdo sbírá staré mince nebo známky, někdo má nejraději ruční práce, jiný tráví většinu volného času nějakým sportem.

Hodně lidí s oblibou čte. Ale je velký rozdíl v tom, co čteme. Někdo čte jenom noviny nebo komiksy, někdo čte rád romány, zatímco jiný dává přednost třeba knihám o astronomii, o zvířatech nebo o technických vynálezech.

Jestliže se zajímám o koně nebo o drahé kameny, nemohu čekat, že se o ně budou zajímat i ostatní. Jestliže napjatě sleduji všechny sportovní přenosy v televizi, musím chápat, že ostatním se sport může zdát nudný.

Je ale něco, co by mělo zajímat nás všechny? Existuje něco, co se týká všech lidí, nezávisle na tom, kdo jsou nebo v které části světa žijí? Ano, milá Sofie, takové otázky, které by měly zajímat nás všechny, existují. A právě o nich bude pojednávat tento kurs.

Co je nejdůležitější v životě? Pokud se zeptáme někoho, kdo žije na hranici hladu, jeho odpověď bude znít: jídlo. Pokud stejnou otázku položíme někomu, kdo mrzne, odpoví: teplo. A pokud se zeptáme člověka, který se cítí osamělý a opuštěný, jistě odpoví, že přátelství a lidská společnost.

Pokud jsou všechny tyto potřeby uspokojeny, zbývá ještě něco, co lidé potřebují? Filosofové se domnívají, že ano. Domnívají se, že člověk

nemůže být živ jen chlebem. Všichni lidé samozřejmě potřebují jídlo. Všichni potřebují i lásku a péči. Ale všichni lidé potřebují ještě něco. Najít odpověď na otázku, kdo jsme a proč žijeme.

Zajímat se o to, proč žijeme, tedy není žádný nahodilý zájem jako třeba sbírat známky. Kdo se o takové věci zajímá, zajímá se o něco, o čem lidé diskutují tak dlouho, jak žijí na této planetě. Proč vznikl vesmír, zeměkoule a život, je téma vážnější a důležitější než to, kdo na minulé olympiádě vyhrál nejvíc zlatých medailí.

Nejlepší způsob, jak se k filosofii přiblížit, je položit si několik základních otázek: Jak vznikl svět? Je za vším, co se děje, nějaká vůle nebo hlubší smysl? Je život po smrti? Jak nás vůbec takové otázky napadly? A především a hlavně: jak máme žít?

Stejně otázky si lidé kladli ve všech dobách. Neznáme kulturu, která by se nezabývala tím, kdo jsou lidé a jak vznikl svět.

Další filosofické otázky, které bychom si mohli položit, v podstatě už ani nejsou. Ty nejdůležitější jsme právě vyslovili. Historie nám však předkládá na každou z nich spoustu různých *odpovědí*. Je tedy mnohem jednodušší si filosofické otázky klást, než na ně odpovídat.

I dnes si každý z nás musí na tyto otázky najít *vlastní* odpovědi. V žádné encyklopedii na světě nenajdeme, zda Bůh existuje nebo zda je život po smrti. Encyklopedie nám nedá odpověď ani na to, jak bychom měli žít. Ale přečíst si, jak jiní lidé před námi odpovídali na tyto otázky, nám může pomoci při utváření vlastního pohledu na svět.

Hon filosofů na pravdu se dá přirovnat třeba k detektivce. Někdo je toho názoru, že vrahem je zahradník, jiný zase, že kuchař nebo komorník. Kriminální záhadu nakonec policie jednoho dne vyřeší. Protože každá záhada přece jen nakonec řešení *má*.

Přestože odpovědět na některou otázku je nesnadné, můžeme říci, že je na ni jediná – a pouze jediná – správná odpověď. Buďto nějaký způsob života po smrti je, anebo není.

O vyřešení mnoha odvěkých hádanek se postupně postarala věda. Kdysi byla velká záhada, jak vypadá odvrácená strana Měsíce. Tu nebylo samozřejmě možné vyřešit učenou disputací a odpověď byla ponechána naší fantazii. Ale dnes už přesně víme, jak odvrácená strana Měsíce vypadá, a nikdo si nemůže myslet, že na Měsíci bydlí nějaký muž nebo že Měsíc je vlastně kolo syra.

Jeden starověký řecký filosof, který žil před více než dvěma tisíci lety,

se domníval, že filosofie vznikla jako důsledek lidské zvědavosti. Prohlásoval, že člověku připadá tak zvláštní, že existuje, že filosofické otázky se vynořují samy.

Jako když se díváme na vystoupení kouzelníka. Nemůžeme pochopit, jak se to, co sledujeme, mohlo stát, a tak se prostě zeptáme: „Jak dokázal kouzelník proměnit ty barevné šátky v živého králíka?“

Mnoho lidí má pocit, že svět je stejně nepochopitelný jako kouzelnický trik, kdy kouzelník z klobouku, který byl ještě před chvílí prázdný, vytáhne králíka.

Pokud jde o králíka, je nám jasné, že kouzelník nás nějak napálil. A rádi bychom odhalili, jakým způsobem to dokázal. Když ale mluvíme o světě, je to trochu jiné. Víme, že svět není podvod ani trik, protože po něm kráčíme a jsme jeho součástí. Ve skutečnosti jsme vlastně možná tím bílým králíkem vytaženým z cylindru my. Rozdíl mezi námi a králíkem je jen ten, že králík nemá z toho, že je součástí kouzla, žádný požitek. S námi je to jiné. Víme, že se s námi děje něco úžasného, a rádi bychom odhalili, jak to všechno navzájem souvisí.

P.S. Ještě k tomu králíkovi. Možná bude lepší přirovnat ho k celému světu. My, kteří tu žijeme, jsme droboučká stvoření zalezlá hluboko v králičí srsti. Filozofové se však snaží vyšplhat na některý z králičích chloupků, aby se mohli kouzelníkovi podívat přímo do očí.

Dočetla jsi až sem, Sofie? Pokračování příště.

Sofii čtení úplně vyčerpal. Jestli to dočetla? Ani si neuvědomovala, jestli vůbec při čtení dýchá.

Kdo ten dopis přinesl? Kdo to mohl být?

V žádném případě to nebyl ten člověk, který poslal přání k narozeninám Hildě, protože na lístku byla přece známka i razítko. A žlutou obálku hodil někdo přímo do schránky stejně jako ty dvě bílé předtím.

Sofie se podívala na hodinky. Bylo teprve čtvrt na tři. Takže zbývají ještě dvě hodiny, než máma přijde z práce.

Sofie prolezla zpátky do zahrady a rozběhla se ke schránce. Co kdyby tam bylo ještě něco?

Našla další žlutou obálku se svým jménem. Rozhlédla se kolem, ale nikoho neviděla. Vyběhla po cestě k lesu a chvíli pozorovala pěšinu.

Nikde živá duše.

V jednu chvíli se jí sice zdálo, že hluboko v lese zapraskaly větvičky, ale

úplně jistá si nebyla, a pokud neznámý měl v úmyslu zmizet, nemělo cenu za ním běžet.

Sofie se vrátila do domu, zamkla za sebou a uklidila tašku a mamčinu poštu. Běžela nahoru do svého pokoje, vytáhla velkou plechovou krabici od sušenek, do které si schovávala své nejhezčí kamínky, vysypala je na zem a do krabice položila obě velké obálky. Rozhodla se znovu zajít do zahrady i s krabicí. Ale než vyběhla ven, nachystala misku Šerchánovi.

„Čičí, čičí!“

Jakmile byla zpátky ve Skryši, otevřela novou obálku a vytáhla další strojem psané listy papíru. Začala číst:

PODIVNÁ BYTOST

Tak, už jsem zase tady, Sofie. Jak jsi jistě pochopila, tenhle malý filosofický kurs budeš dostávat ve stravitelných dávkách. Teď budeme pokračovat v úvodu.

Řekl jsem už, že jediné, co potřebujeme k tomu, abychom byli dobrými filozofy, je schopnost divit se? Jestli jsem to neřekl, tak to říkám teď: JEDINÉ, CO POTŘEBUJEME K TOMU, ABYCHOM BYLI DOBRÝMI FILOZOFY, JE SCHOPNOST DIVIT SE.

Všechny malé děti tu schopnost mají. Kdo jiný už by ji měl mít, že. Během několika měsíců se ocitnou ve zcela novém světě, ale postupně, jak rostou, je schopnost divit se opouští. Čím to může být? Znáš na to odpověď, Sofie?

Takže: Kdyby nemluvně umělo mluvit, jistě by nám sdělilo něco o tom, do jakého podivuhodného světa přišlo. Neboť přestože mluvit neumí, vidíme na něm, jak ukazuje a zvědavě sahá na věci kolem sebe.

Postupně přijdou první slova a dítě pokaždé, když uvidí psa, zavolá „haf, haf“. Jistě sis všimla, jak takové dítě začne poskakovat v kočárku, mává rukama a bez přestání volá „haf, haf!“. My, kteří jsme už pár let na světě, považujeme nadšení dítěte za přehnané. „Ano, jistě, haf-haf,“ řekneme shovívavě, „ale teď už hezky sed’.“ Nenecháme se prostě tak jednoduše unést. Pejsků jsme už viděli v životě nepočítaně.

Podobné jásání se odehraje třeba stokrát, než dítě dokáže minout psa, aniž upadne do vytržení. Nebo slona či hrocha. Avšak dlouho před tím, než se dítě naučí pořádně mluvit – a dlouho před tím, než se naučí myslet filosoficky –, se mu svět stane zvykem.

Velká škoda, nemyslíš?

Mým úkolem je, abys nepatřila k těm, pro něž je svět samozřejmostí, milá Sofie. Pro jistotu si ještě před začátkem filosofického kursu uděláme pár myšlenkových pokusů.

Představ si, že jsi na výletě v lese. Náhle spatříš na cestě před sebou malou vesmírnou loď. Z lodi vystoupí maličký Mart'an, postaví se před tebe a upřeně se na tebe zadívá... Co tě v tu chvíli napadne? Jistě, vlastně je to jedno. Ale napadlo tě někdy, že i ty sama jsi takový Mart'an?

Samozřejmě není příliš pravděpodobné, že někdy zakopneš o tvora z jiné planety. Ani nevíme, jestli na jiných planetách život existuje. Ale představ si, a to možné je, že zakopneš sama o sebe. Třeba se jednoho dne zastavíš a najednou sama sebe pocítíš jako úplně jiného člověka. Třeba se to stane právě na takovém výletě někde v lese.

Já jsem ale podivná bytost, napadne tě. Jsem záhadný živočich...

A bude to, jako když procitneš z mnohaletého spánku Šípkové Růženky. Kdo jsem? zeptáš se. Víš o sobě jen to, že se plahočíš po nějaké planetě kdesi ve vesmíru. A co je to vesmír?

Až takovým způsobem objevíš sama sebe, objevila jsi něco, co je stejně záhadné jako Mart'an, o němž jsme mluvili před chvílí. Nezahlédla jsi jen nějakou bytost z vesmíru. V hloubi duše pochopíš, že taková podivná bytost jsi i ty sama.

Sleduješ mě, Sofie? Zkusíme si další cvičení na přemýšlení.

Jednou ráno sedí maminka, tatínek a dvouletý či tříletý Tomáš v kuchyni a snídají. Po chvíli se maminka zvedne od stolu a obrátí se ke kuchyňské lince. Tatínek zničehonic začne stoupat ke stropu a Tomáš se na něj dívá.

Jak myslíš, že Tomáš bude reagovat? Možná na tatínka ukáže a řekne: „Tatínek lítá!“

Tomáš se sice podiví, ale vezme to jako fakt. Tatínek stejně dělá tolik divných věcí, že tenhle malý letecký výlet nad stolem v jeho očích do jeho zkušeností s otcem dokonale zapadá. Každý den si tatínek jezdí po bradě legračním strojkem, někdy leze i několikrát za sebou na střechu a otáčí televizní anténou nebo strká hlavu do motoru v autě a domů přijde černý jako černocho.

Pak je na řadě maminka. Zaslechla, co Tomáš řekl, a rázně se otočí. Jak myslíš, že bude reagovat na tatínka poletujícího nad stolem ona?

Upustí sklenici zavařeniny na podlahu a zaječí hrůzou. Možná budou

muset dokonce zavolat doktora, až se tatínek vrátí dolů na židli. (Sedět hezky u stolu se měl už dávno naučit!)

Proč myslíš, že Tomáš a maminka reagují tak rozdílně?

Souvisí to se *zvykem*. (Zapamatuj si to, Sofie!) Maminka se naučila, že lidé neumí létat. Tomáš ještě ne. Ještě pořád neví úplně přesně, co je na tomto světě možné a co nikoli.

Ale co svět samotný, Sofie? Myslíš, že ten možný je? I svět se přece jen tak volně vznáší!

Smutné je, že si postupně, jak rosteme, zvykáme nejen na zemskou tíži, ale zároveň i na celý svět jako takový. Jako bychom, jak postupně rosteme, ztráceli schopnost světu se podívat. Tím však ztrácíme cosi podstatného – něco, co se znovu pokoušejí probudit k životu filosofové. Protože někde v nás je něco, co nám říká, že život je velická hádanka a že kdysi dávno, ještě než jsme se naučili o tom přemýšlet, jsme to už sami od sebe věděli.

Ještě to upřesním. I když se filosofické otázky týkají všech, ne všichni se stanou filosoфы. Z různých důvodů se většina lidí nechá tak pohltit každodenností, že i samotný údiv nad světem zasune někam do pozadí. (Zavrtají se hluboko do králičího kožíšku, hezky se tam zařídí a zůstanou tam celý život.)

Pro děti je svět – a všechno, co v něm je – něco *nového*, něco, co budí úžas. Ne tak pro všechny dospělé. Většina dospělých prožívá svět jako něco naprosto obyčejného.

Právě tady tvoří filosofové čestnou výjimku. Filosof si vlastně nikdy na svět úplně nezvykl. Pro něj či pro ni je svět něco neobyčejného – dokonce něco záhadného a mystického. Filosofové a malé děti mají tedy jednu důležitou vlastnost společnou. Filosof zůstává celý život stejně citlivý jako malé dítě.

Tak teď si vyber, Sofie. Jsi dítě, kterému ještě svět nezevšedněl? Nebo jsi filosof, který přísahá na to, že mu svět nikdy nezevšední?

Jestliže kroutíš hlavou a nepoznááš se ani v dítěti, ani ve filosofovi, pak je to proto, že i ty ses ve světě tak zabydlela, že tě v něm už nic neudivuje. V tom případě ti hrozí jisté nebezpečí a bude lépe, když pro jistotu projdeš tímhle kursem filosofie.

Nerad bych, abys právě ty skončila jako povrchní a lhostejný člověk. Chci, aby sis svůj život uvědomovala.

Kurs ti budu poskytovat úplně zdarma. Proto ti také, pokud kurs

nedokončíš, nebudu muset vracet žádné peníze. Kdyby sis přála kurs přerušit, máš na to samozřejmě plné právo. V tom případě mi nech vzkaz ve schránce. Třeba v podobě živé žáby. Rozhodně to musí být něco zeleňého jako je vaše schránka, pokud nemáme listonoše vyděsit k smrti.

Krátce shrneme. Takže z prázdného cylindru je vytažen bílý králík. Protože je to hodně veliký králík, trvá to kouzlo několik miliard let. Všechny lidské děti se narodí nahoře na těch tenkých chloupkách. Tak mají možnost se tomu neuvěřitelnému kouzlu podívat zblízka. Ale postupně, jak stárnou, zalézají stále hlouběji do králíčí kožešiny. A tam zůstávají... Je jim tak příjemně, že se nikdy neodhodlají vylézt znovu na špičky chloupků. Jenom filosofové se vydávají na nebezpečnou cestu vzhůru až na krajní hranici existence. Někteří z nich tu námahu nevydrží, ale jiní se pevně přimknou ke králíčím chlupům a volají dolů na lidi, kteří sedí hluboko v měkké kožešině a ládují se dobrým jídlem a pitím: „Dámy a pánové, letíme vzduchoprázdne!“

Ale nikdo z lidí tam dole v kožešině se nestará o to, co nějaký filosof křičí.

„Uf, zase nějaký otrava,“ řeknou si.

Pak pokračují v přerušném hovoru: „Můžeš mi podat máslo? Jak si dnes vede burza? Kolik stojí rajčata? Už jsi slyšel, že Lady Di je zase v jiném stavu?“

Když se Sofina matka vrátila pozdě odpoledne domů, ležela krabice s dopisy od záhadného filosofa bezpečně schovaná ve Skryši a Sofie se pokoušela začít se učit, ale jenom seděla a myslela na to, co právě dočetla.

Je tolik věcí, na které dřív ani nepomyslela! Už není žádné dítě – ale ani úplně dospělá ještě není. Pochopila, že se už vlastně začala zavrtávat do husté kožešiny toho králíka, vykouzleného z vesmírného klobouku. Ale teď jí ten filosof zavrtávání překazil. Popadl ji pěkně za límec a vytáhl ji zpátky nahoru na chloupky, kde si kdysi jako dítě hrála. A tam nahoře, úplně nahoře na tenkých chloupkách, uviděla svět znovu tak, jako by to bylo poprvé.

Filosof ji zachránil. O tom nebylo pochyb. Ten neznámý pisatel ji zachránil před každodenní lhostejnou povrchností.

Sofie vtáhla matku do pokoje a postrčila ji do křesla.

„Mami, nemyslíš, že žít je vlastně zvláštní?“ začala.

Matka byla tak vyvedená z míry, že nevěděla, co má odpovědět.

„No, někdy ano,“ řekla.

„Někdy? Já myslela – nezdá se ti zvláštní, že svět vůbec *existuje*?“

„Ale Sofie, prosím tě, co to povídáš?“

„A proč ne? Ty si snad myslíš, že svět je úplně normální?“

„To tedy ano, tedy většinou.“

Sofie pochopila, že filosof měl pravdu. Dospělí prostě berou svět jako něco daného. Jednou provždy se ukolébali do každodenního spánku Šípkové Růženky.

„Pch! Ty ses na světě tak zabydlela, že tě už vůbec neudivuje, co,“ řekla.

„Co to povídáš, prosím tě?“

„Říkám, že sis na svět až moc zvykla. Jsi snad úplně zabetonovaná?“

„Sofie, takhle se mnou mluvit nebudeš.“

„Tak ti to řeknu jinak. Hezky ses zabydlela hluboko v kožešině bílého králíka, kterého právě vytahují z černého vesmírného cylindru. Teď postavíš na plotnu brambory. Pak si přečteš noviny, a až si po jídle odpočineš, budeš se dívat v televizi na zprávy.“

Matčin obličej zahlíhl ustaraný výraz. Přesně jak Sofie předpověděla, odešla do kuchyně a postavila hrnec s bramborami na plotnu. Za chvíli se vrátila do pokoje a teď zase ona postrčila Sofii do křesla.

„Musím s tebou o něčem mluvit,“ řekla. Sofie z jejího hlasu poznala, že jde o něco vážného.

„Snad jsi nezkusila nějaké drogy, holčičko moje?“

Sofie se rozesmála, ale chápala, proč jí maminka tuhle otázku položila právě teď.

„Co blázníš?“ řekla. „Po drogách je člověk přece *ještě* otupělejší než dřív. “ Toho dne pak už o drogách ani o bílých králících nepadlo ani slovo.

Druhý den ráno ve schránce žádný dopis pro Sofii nebyl. Celé dlouhé vyučování se nudila. O přestávkách se snažila být milá na Janu. Cestou domů si začaly plánovat, že jakmile bude v lese sucho, vydají se na výlet pod stan.

A pak zase stála před schránkou. Nejdřív otevřela malou obálku s razítkem z Mexika. Byl to dopis od tatínka. Stýskalo se mu a konečně se mu v šachu podařilo porazit prvního důstojníka. Dále oznamoval, že těch dvacet kilo knih, které si bral s sebou, když po zimních prázdninách odjížděl z domova, už skoro přečetl.

Ale kromě dopisu z Mexika ležela ve schránce ještě žlutá obálka s jejím jménem! Sofie nechala tašku a ostatní poštu uvnitř v domě a běžela do Skryše. Z obálky vytáhla další strojem popsané stránky a pustila se do čtení.

MYTICKÝ OBRAZ SVĚTA

Ahoj Sofie, musíme toho hodně probrat, tak se hned dáme do práce.

Filosofie představuje úplně nový způsob myšlení, který vznikl v Řecku kolem roku 600 před naším letopočtem. Předtím dávala odpovědi na otázky, které si lidé kladli, různá náboženství. Taková náboženská vysvětlení se tradovala z pokolení na pokolení v *mýtech*. Mýtus je vyprávění o bozích, které se snaží vysvětlit, proč je život takový, jaký je.

Jako divoké byliny rostly po celá tisíciletí na celém světě mytické příběhy s tématy filosofických otázek. Řeční filosofové se pokoušeli ukázat, že lidé se na ně nemohou spoléhat.

Abychom tedy pochopili myšlení prvních filosofů, musíme pochopit, co to znamená používat mýtus jako prostředek představy o světě. Jako příklad použijeme několik takových mytických představ ze Severu.

Jistě jsi slyšela o bohu *Tórovi* a jeho kladivu. Ještě než k nám dorazilo křesťanství, věřili lidé na Severu, že nebe brázdí Tór ve svém voze taženém kozly. Když se rozmáchl kladivem, rozpoutal bouři s hromy a blesky. A když hřmí a blýská se, zároveň i prší, a to bylo pro rolníky ve vikinské době životně důležité. Tór byl proto uctíván jako bůh úrody.

Takže mytická odpověď na otázku, proč prší, zněla: prší, protože Tór mává kladivem.

A když přišel déšť, na polích vše klíčilo a rostlo. Lidé sice nechápali, proč rostliny na poli rostou a plodí, nicméně jistou souvislost s deštěm si uvědomovali. A všichni věřili, že nejen déšť, ale i úroda souvisí s Tórem, a tak se stal jedním z nejvýznamnějších severských bohů.

Tór byl důležitý ještě z jiného důvodu, a ten zase souvisel s celkovým uspořádáním světa. Vikingové se domnívali, že obydlený svět je jakýsi ostrov, neustále ohrožovaný nebezpečím zvenku.

Svou část světa nazvali *Midgard*, což znamená země, jež leží uprostřed. V Midgardu se nacházel i *Ásgard*, domov bohů. Domov lidí obklopoval *Útgard*, tedy Okolní země, která zahrnovala vlastně zbytek světa mimo Midgard. Útgard obývali nebezpeční trollové čili obři, kteří se neustále snažili rafinovanými léčkami zničit svět. Tato škodolibá monstra často nazýváme „silami chaosu“. V severském náboženství i ve většině ostatních lidé vytyšili, jak vratká je rovnováha sil dobra a zla.

Jedna z možností, jak zničit svět lidí a bohů, byla ukrást bohyni plodnosti *Freju*. Kdyby se to obrům podařilo, na polích by nic nerostlo a ženy by nemohly rodit děti. Proto bylo důležité, aby dobré síly držely trolly v šachu.

I tady hrál Tór důležitou roli. Jeho kladivo neobstarávalo jenom déšť, bylo i důležitou zbraní v boji proti nebezpečným silám chaosu. Kladivo mu dodávalo téměř neomezenou moc. Mohl jím například házet po obrech, a tím je zabíjet. Nemusel se ani bát, že kladivo ztratí, protože se k němu jako bumerang vždycky vrátilo zpátky.

Takové bylo tedy *mytické vysvětlení* toho, proč neustále probíhá boj mezi dobrem a zlem. A právě takových mytických vysvětlení se filosofové chtěli zbavit.

Nešlo však jen o vysvětlení.

Lidé přece nemohli jen sedět s rukama v klíně a čekat, že až vypukne nějaké neštěstí – třeba sucha nebo nakažlivé nemoci –, bohové je zachrání. Sami museli proti zlu vytáhnout do boje, a činili tak za pomoci různých náboženských úkonů či obřadů.

Nejdůležitější náboženský rituál byla oběť. Obětovat bohům znamenalo posílit jejich moc, a lidé jim tedy museli obětovat, aby měli bohové sílu nad zlými silami zvítězit. Obětovalo se většinou nějaké zvíře. Tórovi se obvykle obětoval kozel, ale *Ódinovi*, hlavnímu bohu, někdy i člověk.

Jednou, když se Tór probudil, bylo jeho kladivo pryč. Tór se tak roz-

čilil, že se mu ruce roztrásly a vous rozklepal. Se svým přítelem *Lokim* se vydal za Frejou s prosbou, zda si může vypůjčit její křídla, aby Loki mohl doletět do země obrů a tam zjistit, zda Tórovo kladivo ukradli obři. Loki tam potká jejich krále *Tryma*, jenž se chlubí tím, že kladivo schoval osm mil pod zem. A dodá, že bohové kladivo zpátky nedostanou, pokud Trym nedostane za ženu Freju.

Sleduješ mě, Sofie? Dobří bohové se rázem ocitají v roli rukojmích. Trollové mají v moci jejich nejdůležitější zbraň, a taková situace se musí řešit. Dokud mají obři u sebe Tórovo kladivo, mají veškerou moc nad světem bohů a lidí. Výměnou za kladivo požadují Freju. Ale taková výměna je stejně nemožná, protože pokud bohové vydají bohyni plodnosti, která ochraňuje veškerý život, tráva na loukách zvadne a bohové a lidé zemřou. Situace je neřešitelná. Vzpomeň si na nějakou zprávu o teroristické skupině, která vyhrožuje, že odpálí bombu uprostřed Londýna nebo Paříže, pokud jí nebudou splněny životu nebezpečné požadavky, a jistě pochopíš, o čem mluvím.

Mýtus dále praví, že se Loki vrátil domů a požádal Freju, aby se oblékla do svatebního roucha, protože se bohužel musí provdat za obra. Freja se rozhněvá a prohlásí, že „lidé právem mě budou zvat posedlou po mužích, pojedou-li s tebou do paláce obrů.“

V tu chvíli dostane bůh *Heimdall* spásný nápad. Navrhne, aby se za nevěstu přestrojil Tór. Mohou mu vytvořit nějaký účes a na hrud' mu přivázat dva kameny, aby vypadal jako žena. Tór tím nápadem není přirozeně nijak nadšen, ale nakonec pochopí, že je to jediná možnost, jak dostat kladivo zpátky. Převlékne se za nevěstu a Loki ho doprovází jako družička.

Kdybychom použili novodobou terminologii, řekli bychom, že Tór a Loki působí coby božská „protiteroristická jednotka“. Převlečení za ženy se vydají do sídla obrů, aby získali zpět Tórovo kladivo.

Jakmile dorazí na místo, začne se chystat svatba. Během svatební hostiny však nevěsta – Tór – spořádá celého vola a osm lososů. K tomu vypije tři kádě piva. Ženicha to udiví a „jednotka zvláštního nasazení“ je téměř odhalena. Ale Lokimu se podaří nebezpečnou situaci zažehnat lží. Prohlásí, že nevěsta po osm dní nejedla, tak moc se těšila, až bude v zemi obrů.

Trym poté nadzdvihne nevěstin svatební závoj, aby ji políbil, ale když spatří Tórovy pichlavé oči, trhne sebou. I tentokrát Loki situaci zachrá-

ní. Řekne, že nevěsta po osm dní nespala, tak se těšila na svatbu. Poté rozkáže Trym, aby přinesli kladivo a položili ho nevěstě do klína.

Vypráví se, že jakmile měl Tór kladivo na klíně, rozesmál se. Nejdřív jím zabil Tryma a pak pobil zbytek obřího plemene. Opět tedy Tór, tento pradávný *Batman* nebo *James Bond*, přemohl zlé síly.

Tolik mýtus, Sofie. Ale co se jím vlastně vyjadřuje? Sotva ho někdo vymyslel jen tak pro zábavu. I tenhle mýtus chce něco vysvětlit. Třeba tohle:

Když nastala v zemi sucha, potřebovali lidé vysvětlení, proč neprší. Není to tím, že obři ukradli Tórovi kladivo?

Nebo se mýtus třeba pokoušel vysvětlit, proč se střídají roční období. V zimě příroda umírá, protože Tórovo kladivo leží v zemi obrů. Ale na jaře ho zase získá zpátky. Mýtus dokázal lidem poskytnout odpověď na věci, kterým nerozuměli.

Ale mýtus neměl za úkol jen vysvětlovat. Lidé často vykonávali náboženské obřady, které byly spojovány s mýty. Je docela možné, že lidé na sucho nebo neúrodu odpovídali tak, že předvedli příběh, o němž hovořil mýtus. Jeden člověk ve vsi se třeba přestrojil za nevěstu – i s kameny místo prsou –, aby vyrval kladivo trollům. Tak lidé aktivně jednali, aby přivolali déšť a aby jim obilí na polích vzklíčilo.

Jisté je, že z jiných částí zeměkoule známe spoustu příkladů toho, jak lidé mýtus o ročním období zdramatizovali, aby přivolali různé přírodní úkazy.

A to jsme do světa severských mýtů jen nahlédli. Je v něm nespočet dalších mýtů o Tórovi a Ódinovi, o *Frejovi* a Freje, o *Hödovi* a *Baldrovi* – a o mnoha dalších bozích. Zlatý věk mýtů na celém světě trval, dokud se v nich nezačali kriticky rýpat filosofové. Protože i Řekové měli v době počátku filosofie dokonale vypracovaný vlastní mytický obraz světa. Celá staletí si pokolení za pokolením vyprávěla o bozích. Nejdůležitější řečtí bohové se jmenovali *Zeus*, *Apollón*, *Héra* a *Athéna*, *Dionýsos*, *Héfaistos*.

Kolem roku 700 před naším letopočtem zapsali *Homér* a *Hésiodos* většinu řeckých mýtů. Tím byla navozena nová situace. Jakmile totiž měly mýty písemnou podobu, bylo možné o nich diskutovat.

První řečtí filosofové kritizovali Homérovu mytologii jednak proto, že bohové se příliš podobali lidem a byli stejně egoističtí a nespolehliví

jako my. Poprvé bylo vysloveno, že mýty nejsou možná nic jiného než lidské představy.

Příklad takové kritiky mýtu nalezneme u filosofa *Xenofana z Kolo-fónu*, jenž žil asi od roku 570 před naším letopočtem a vyslovil názor, že lidé si vytvořili bohy ke svému obrazu:

„Než lidé myslí o bozích, že rodí se, lidské že mají šaty a hlas i postavu lidskou.

Ethiopové svým bohům nos tupý a černou plet' přiřkli,

Thrákové svým oči modré a vlasy dávají rusé.

Kdyby však volí a lvi a koně též dostali ruce anebo uměli kreslit i vyrábět tak jako lidé, koně by podobné koňům a volí podobné volům kreslili podoby bohů...“

Právě v té době založili Řekové množství městských států jak v samotném Řecku, tak v řeckých koloniích v jižní Itálii a v Malé Asii. Fyzickou práci tu větším dílem vykonávali otroci, zatímco svobodní občané trávili čas politikou a kulturou.

V prostředí řeckých měst nastal skok v lidském myšlení. Každý člověk mohl sám za sebe vznést názor, jak by se měla zorganizovat společnost. Tak mohl i jednotlivec položit filosofickou otázku, aniž se uchýloval k přežívajícím mýtům.

Říkáme tomu, že nastal vývoj od mytického způsobu myšlení k takovému myšlení, jež je postaveno na zkušenosti a rozumu. Cílem prvních řeckých filosofů bylo nalézt pro přírodní jevy *přirozená vysvětlení*.

Sofie chodila sem a tam po zahradě. Snažila se pro tuto chvíli zapomenout na všechno, co se naučila ve škole. Zvláště důležité bylo nebrat v úvahu, co probírali v přírodopisu.

Kdyby vyrůstala v téhle zahradě a nevěděla o přírodě vůbec nic, jak by asi prožívala jaro?

Snažila by se přijít na nějaké vysvětlení, proč jednoho dne začalo pršet? Dobrala by se fantazii k pochopení toho, proč sníh zmizel a slunce na obloze je stále výš?

Asi ano, a proto si zkusila vymyslet vlastní mýtus.

Zima rdousila celý kraj v mrazivém sevření, protože zlý Muriat zamkl krásnou princeznu Sikitu do ledového vězení. Ale jednoho dne se objevil statečný princ Bravato a vysvobodil ji. Sikita měla takovou radost, že začala tančit po loukách a zpívala písně, které ve studeném vězení složila. Zemi

i stromy to tak dojalo, že všechen sníh se proměnil v slzy. Na oblohu vyšlo slunce a všechny slzy usušilo. Ptáci převzali Sikitin zpěv, a když si krásná princezna rozpustila své zlaté kadeře, spadlo pár vlasů na zem a na místě, kde dopadly, vyrostly žluté narcisy...

Sofii se její vlastní příběh zalíbil. Kdyby neznala jiné vysvětlení toho, proč se roční doby střídají, jistě by nakonec uvěřila tomu, co si vymyslela.

Ted' pochopila, že lidé měli odjakživa potřebu najít vysvětlení přírodních jevů. Možná ani bez takového objasnění nedokázali žít, a tak si v době, kdy nebyly k dispozici vědecké poznatky, vymysleli mýty.

...nic nemůže vzniknout z ničeho...

Když se toho dne vrátila maminka z práce, seděla Sofie na zahradní houpačce a přemýšlela, jaká může být souvislost mezi kursem filosofie a Hildou Knagovou, která si nevyzvedla přání k narozeninám od svého otce.

„Sofie!“ volala na ni matka už z dálky. „Přišel ti dopis!“

Trhla sebou. Schránku přece vybírala, takže musel přijít další dopis od filosofa. Co řekne?

Pomalů se zvedla z houpačky a došla k mamince.

„Není na něm známka. To bude asi zamilované psaníčko.“

Sofie vzala dopis do ruky.

„Ty ho neotevřeš?“

Co má říct?

„Už jsi slyšela, že by někdo otevřel zamilované psaníčko, když mu kouká přes rameno máma?“

Radši ji nechá, ať tomu věří. Bylo to hrozně trapné, protože na nějaká zamilovaná psaníčka neměla ani pomyšlení, ale pořád lepší, než aby vyšlo najevo, že jí úplně cizí filosof poskytuje korespondenční kurs, a ještě k tomu si s ní hraje jako kočka s myší.

Tentokrát přišla znovu bílá obálka. Sofie odešla nahoru do svého pokoje a vytáhla z ní kousek papíru s dalšími otázkami.

Existuje nějaká pralátka, z níž je všechno utvořeno?

Může se voda změnit ve víno?

Jak může ze země a z vody vzniknout žába?

Sofie si pomyslela, že otázky jsou dost uhozené, ale celý večer jí nešly z hlavy. I druhý den ve škole na ně pořád myslela.

Jestli existuje nějaká pralátka, z níž je všechno utvořeno? A jestli nějaká taková látka existuje, jak se může taková jednotná látka náhle změnit v blatouch nebo dokonce v celého slona?

Tatáž námitka platila i v otázce, zda se voda může změnit ve víno. Sofie slyšela příběh o Ježíšovi, který měnil vodu ve víno, ale nikdy ho nebrala úplně doslova. A jestliže skutečně Ježíš změnil vodu ve víno, tak to byl prostě zázrak a tedy něco, co vlastně není ve skutečnosti možné. Sofie dobře věděla, že ve vínu i v celé přírodě je hodně vody. Ale přestože je třeba v okurce 95 procent vody, musí přece obsahovat i něco jiného, protože okurka je prostě okurka a ne pouhá voda.

A pak ta žába. Ten její učitel filosofie se nějak nápadně zajímá o žáby. Mohla eventuálně přistoupit na to, že žába je utvořená ze země a vody, ale v tom případě se všechno nemůže skládat pouze z jediné látky. Pokud se svět skládá z mnoha různých látek, mohla by si samozřejmě myslet, že země a voda mohou dohromady vytvořit žabu. Stálo by za úvahu, zda země a voda někdy prošly stadiem vajíčka a pulce. Protože žába přece nemůže vyrůst rovnou někde na zahrádce, i kdyby si člověk dal záležet a kdovíjak zaléval.

Když odpoledne přišla ze školy, ležela pro ni ve schránce další tlustá obálka. Jako obvykle s ní odběhla do Skryše.

ZÁMĚR FILOSOFŮ

Takže pokračujeme. Můžeme rovnou přistoupit k dnešnímu tématu a nebudeme se zdržovat bílými králiky a podobně.

V hrubých rysech ti povím, jak lidé promýšleli filosofické otázky od dob starého Řecka až do dneška. Ale všechno pěkně po pořádku.

Protože jednotliví filosofové žili v různých dobách – a ovšem i v jiných kulturních podmínkách než my –, bude možná užitečné pokusit se přijít na to, jaký byl jejich hlavní myšlenkový záměr. Tím chci říct, že se pokusíme pochopit, co ten který filosof chtěl ze všeho nejvíce zjistit. Některý se zajímal třeba o to, jak vznikly rostliny a zvířata. Jiný se zase zaměřil na otázku, zda existuje Bůh nebo zda má člověk nesmrtelnou duši.

Když se nám podaří zjistit, co bylo záměrem příslušného filosofa, bude mnohem jednodušší jeho myšlenky sledovat. Jeden filosof nemůže totiž obsáhnout všechny filosofické otázky.

Před chvílí jsem řekl „jeho myšlenky“. Neřekl jsem „její“, protože i dějiny filosofie tvořili hlavně muži. Ženy jako myslící bytosti byly většinou odstaveny na vedlejší kolej a je to škoda, protože tak se světu ztratilo mnoho důležitých zkušeností. Teprve ve 20. století vstupují ženy do dějin filosofie se vši vážností.

Nebudu ti dávat domácí úkoly – rozhodně ne žádné náročné matematické příklady. Ani minulý čas anglických sloves nepatří právě do sféry mého zájmu. Ale čas od času ti uložím cvičení, které nemusí být úplně lehké.

Pokud tyto podmínky přijímáš, dáme se do toho.

Prvním filosofům v Řecku se často říká „filosofové přírody“ nebo „přírodní filosofové“, protože se zajímali především o vysvětlení přírodních procesů.

Už jsme si položili otázku, odkud všechno pochází. Mnozí lidé jsou dnes více či méně přesvědčeni o tom, že všechno jednoho dne vzniklo z ničeho. Takový názor mnoho Řeků nezastávalo. Z nějakého důvodu vycházeli z toho, že „něco“ existovalo odjakživa.

Jak mohlo všechno vzniknout z ničeho, je tedy v podstatě nezajímalo. Naopak se podívovali, jak z vody může vzniknout živá ryba a z neživé země mohou vyrůst vysoké stromy nebo pestrobarevné květiny. Nemluvě o tom, jak v matčině lůně může vzniknout malé dítě!

Filosofové viděli na vlastní oči, že v přírodě neustále dochází k *přeměnám*. Ale jak je taková proměna možná? Jak se může změnit něco z určité látky na něco docela jiného, třeba i živého?

První filosofové zastávali jednotný názor, a sice, že za všemi těmito změnami musí stát jistá *pralátka*. Těžko říci, jak na takovou myšlenku přišli. Víme jenom, že sdíleli představu, že za všemi přeměnami v přírodě nějaká pralátka „čihá“. Muselo podle nich existovat „něco“, z čeho všechno vycházelo a zase se k tomu vracelo.

Pro nás ale není nejzajímavější, k jakým odpovědím první filosofové dospěli, ale spíše to, jaké otázky si kladli a jaký druh odpovědi hledali. Záleží nám víc na tom, *jak* mysleli, než na tom, *co* si mysleli.

S jistotou můžeme tvrdit, že si kladli otázky o viditelných změnách v přírodě. Snažili se přijít na věčné zákonitosti přírody, chtěli dění v přírodě pochopit a neuchylovat se k tradovaným mýtům. Procesům v přírodě se pokoušeli porozumět především tak, že studovali přírodu samotnou. To je něco zcela jiného než vysvětlovat blesk a hrom či střídání zimy a léta událostmi z říše bohů!

Tak se filosofové přírody osvobodili od náboženství. Mohli bychom říci, že tak učinili první krok směrem k vědeckému myšlení, čímž dali podnět k pozdějšímu rozvoji přírodních věd.

Většina toho, co přírodní filosofové řekli a napsali, se příštím generacím nezachovala. Rozhodující část toho mála, co známe, najdeme ve spisech Aristotela, který žil několik století po nich. Aristotelés však pojednává pouze o výsledcích, ke kterým filosofové před ním došli. To znamená,

že ne vždycky se dozvíme, *jak* k těmto závěrům došli. Víme však dost na to, abychom mohli tvrdit, že filosofický záměr prvních řeckých filosofů souvisel s otázkami pralátky a proměn v přírodě.

TŘI MILÉTŠTÍ FILOSOFOVÉ

První filosof, o němž víme, je *Thalés z Milétu*. (Milétos byla řecká kolonie v Malé Asii.) Hodně cestoval po světě. Vypráví se, že měřil výšku jedné pyramidy v Egyptě tak, že změřil velikost jejího stínu právě ve chvíli, kdy jeho vlastní stín byl stejně dlouhý jako on sám. Prý se mu také podařilo vypočítat zatmění slunce v roce 585 před naším letopočtem.

Thalés považoval za původ všeho vodu. Co tím přesně mínil, nevíme. Možná se domníval, že veškerý život vzniká ve vodě – a že všechno život se po svém zániku zase zpátky ve vodu promění.

V Egyptě si jistě všiml, že jakmile se Nil v okolí delty po záplavách stáhne zpátky do koryta, na polích všechno začne růst. Možná si všiml i toho, jak po dešti vylézají ze země žížaly a žáby, a rovněž je pravděpodobné, že přemýšlel o tom, jak se voda promění v led a páru a pak se zase změní zpátky ve vodu.

Thalés kromě toho prohlašoval, že „vše je plné bohů“. I tady se můžeme jen dohadovat, co měl na mysli. Třeba uvažoval tak, že z černé země může vzejít všechno, od květin a obilí až po hmyz a šváby. Možná si představoval, že země je plná drobných, neviditelných „semen života“. Jisté však je, že neměl na mysli stejné bohy jako Homér.

Další filosof, o němž máme zprávy, je *Anaximandros*, který žil rovněž v Milétu. Domníval se, že náš svět je jen jedním z mnoha dalších světů, které vznikají a odehrávají se v „neurčitu“ neboli „bezmeznou“ (APEIRON). Nedá se přesně říci, co tím „neurčitem“ či „bezmeznem“ mínil, ale zdá se, že neměl na mysli nějakou nám známou čili určitou látku jako Thalés. Zřejmě se domníval, že látka, z níž je vše stvořeno, musí být docela jiná než všechno, co je z ní utvořeno. Pak tato původní látka nemohla být docela obyčejná voda, ale něco „neurčitého“.

Třetím filosofem z Milétu byl *Anaximenés* (asi 583–527 př.n.l.). Byl toho názoru, že východí látkou všech věcí je *vzduch* nebo *mlha*.

Anaximenés samozřejmě znal Thaletovo učení o vodě. Ale odkud se vzala voda? Anaximenés tvrdil, že voda je dozajista stlačený vzduch. Na vlastní oči přece vidíme, že když prší, tlačí se voda ze vzduchu. Když se

voda stlačí ještě víc, vznikne země. Možná sledoval, jak se země a písek prodírají z ledu, když taje. Stejným způsobem došel také k názoru, že oheň je zředěný vzduch. Podle Anaxiména tedy vznikla země, voda a oheň ze vzduchu.

Cesta od země a vody k rostlinám není daleká. Možná si Anaximénés představoval, že měl-li vzniknout život, musely země, vzduch, oheň i voda působit zároveň. Skutečný výchozí bod byl pro něj „vzduch“ nebo „mlha“. Shodoval se tedy s Thaletem, že u základů všech proměn v přírodě stojí nějaká pralátka.

NIC NEMŮŽE VZNIKOUT Z NIČEHO

Všichni tři filosofové z Milétu se domnívali, že musí existovat jedna jediná pralátka, z níž je všechno kolem nás utvořeno. Ale jak se mohla nějaká látka náhle přeměnit a stát se něčím jiným? Tento problém nazýváme *problémem přeměny*.

Přibližně od roku 500 před naším letopočtem se právě tímto problémem zabývalo několik filosofů z řecké kolonie Elea v jižní Itálii, zvaných „eleaté“. Nejznámější z nich byl *Parmenidés* (asi 540–480 př.n.l.). Parmenidés byl toho názoru, že vše, co je, bylo odjakživa, což byla mezi filosofy představa dosti rozšířená. Považovali téměř za samozřejmé, že všechno, co na světě existuje, je věčné. Nic nemůže vzniknout z ničeho, mínil Parmenidés. A ani nic, co je, se nemůže změnit v nic.

Jenže Parmenidés pokročil dál než většina ostatních filosofů. Domníval se, že žádná *skutečná* změna není možná. Nic se nemůže přeměnit v nic jiného, než právě na to, co je.

Parmenidés si byl samozřejmě vědom toho, že v přírodě neustále probíhají změny. Registroval je svými *smysly*. Změny však nedokázal dát do souvislosti s tím, co mu říkal *rozum*. Byl-li nucen si vybrat, zda se má spolehnout na smysly, nebo na rozum, vždy se rozhodl pro rozum.

Často říkáme „neuvěřím tomu, dokud to nevidím“. Ale Parmenidés nevěřil ani poté. Podle něj nám smysly poskytují falešný obraz světa, který vůbec neodpovídá skutečnosti, tedy tomu, co opravdu je. Tuto skutečnost můžeme opravdově poznat nikoli smysly, ale rozumem. Roli filosofa spatřoval v odhalování všech forem klamů, zejména smyslových.

Taková bezvýhradná důvěra v lidský rozum se nazývá *racionalismus*.

Racionalista je ten, kdo má hlubokou víru v lidský rozum jako pramen poznání světa.

VŠECHNO PLYNE

Současníkem Parmenida byl *Hérakleitos z Efesu* (asi 540–480 př.n.l. v Malé Asii). Právě neustálá proměna je podle něj základním rysem přírody. Řekněme, že *Hérakleitos* svým smyslem důvěřoval více než *Parmenidés*.

„Vše plyne,“ prohlašoval *Hérakleitos*. Vše je v pohybu a nic netrvá věčně. Proto nemůžeme „dvakrát vstoupit do téže řeky“. Protože když vstupuji do řeky podruhé, jsem už já i řeka někdo jiný.

Hérakleitos poukazoval i na to, že běh světa je provázen neustálými protiklady. Kdybychom nebyli nikdy nemocní, nechápali bychom, co je to být zdravý. Kdybychom nikdy neměli hlad, nezažívali bychom radost z jídla. Kdyby nikdy nebyla válka, nevážili bychom si míru, a kdyby nikdy nebyla zima, nepoznali bychom, že začíná jaro.

Dobro i zlo má ve světě své nezbytné místo. Kdyby neprobíhal neustálý boj protikladů, svět by se zastavil.

„Bůh je den a noc, zima a léto, válka a mír, hlad a sytost,“ prohlásil. Používá tu slovo „bůh“, ale je zřejmé, že má na mysli něco zcela jiného než bohy, o nichž vyprávějí mýty. Pro *Hérakleita* bůh – nebo vše božské – zahrnuje celý svět. Bůh se podle něj projevuje právě neustále se proměňující přírodou plnou protikladů.

Namísto slova „bůh“ používá často *Hérakleitos* slovo „rozum“ (řecky LOGOS – znamená i rozumnou řeč). I když my lidé nemyslíme vždycky stejným způsobem a náš rozum se liší, musí podle *Hérakleita* existovat nějaký všeobjímající rozum, který řídí vše, co se v přírodě děje. Tento rozum celého světa nebo zákon přírody je společný všem a všichni lidé se mu musí přizpůsobit. Nicméně většina lidí žije v souladu se svým soukromým rozumem, říkal *Hérakleitos*. Neměl nijak zvlášť vysoké mínění o svých bližních a jejich názory pokládal „za dětské hračky“.

Ve všech změnách a protikladech v přírodě viděl tedy *Hérakleitos* jednotu nebo celek. A pro to „něco“, co tvoří základ všeho, měl označení „bůh“ nebo „logos“.

ČTYŘI ŽIVLY

Parmenidés a Hérakleitos byli svým způsobem naprosté protiklady. Parmenidovi jasně říkal rozum, že nic se nemůže měnit. Ale Hérakleitovi stejně jasně smyslové vjemy říkaly, že změny v přírodě probíhají neustále. Kdo z nich měl pravdu? Máme se spoléhat na to, co nám sděluje rozum, anebo máme spoléhat na smysly?

Parmenidés i Hérakleitos tvrdí každý dvě věci:

Parmenidés, že

a) nic se nemůže měnit,

b) smyslové vjemy jsou tedy nespolehlivé,

a Hérakleitos naopak, že

a) všechno je pomíjivé, vše plyne,

b) smysly tedy odpovídajícím způsobem zachycují proměnlivost skutečnosti.

Těžko mohou dva filosofové zastávat protikladnější názory. Ale kdo z nich měl pravdu? Teprve *Empedoklés ze Sicílie* (asi 494–434 př.n.l.) dokázal najít cestu ze začarovaného kruhu, do něhož se filosofie dostala. Byl toho názoru, že Parmenidés i Hérakleitos měli v jednom ze svých tvrzení pravdu, ve druhém se však oba mýlili.

Empedoklés tvrdil, že hlavním důvodem jejich neshody je fakt, že předpokládají existenci jediného základního prvku. Kdyby takový jediný prvek existoval, byla by propast mezi tím, co nám říká rozum, a tím, co vidíme na vlastní oči, nepřekonatelná.

Voda se přirozeně nemůže změnit v rybu nebo v motýla. Voda se nemůže změnit vůbec. Voda zůstane vždy vodou. Takže Parmenidés měl pravdu v tom, že „nic se nemění“.

Zároveň však Empedoklés souhlasil s Hérakleitem, že musíme spoléhat na to, co nám sdělují smysly. Musíme věřit tomu, co vidíme, a v přírodě vidíme právě neustálé proměny. Empedoklés tedy došel k názoru, že představu jediného základního prvku je třeba zavrhnout. Ani voda, ani vzduch samy o sobě se nemohou změnit v růžový keř nebo v žízalu. V přírodě tudíž nemůže být jen jeden základní prvek. Nachází se v ní celkem čtyři takové pralátky, živly nebo „kořeny“, jak je nazýval. Pojmenoval je *země, vzduch, oheň a voda*.

Všechny přeměny v přírodě jsou tedy vyvolány tím, že tyto čtyři pralátky se spolu slučují a zase oddělují. Neboť všechno se skládá ze země

i ze vzduchu, z ohně i z vody, ale v různě namíchaném poměru. Když květina nebo zvíře zemře, všechny čtyři prvky se zase od sebe oddělí. Takové změny můžeme pozorovat pouhým okem. Ale země i vzduch, oheň i voda zůstanou vším tím mísením, kterým prošly, zcela nezměněny a nedotčeny. Takže není pravda, že se mění všechno. V podstatě se nemění nic. Stalo se pouze to, že čtyři různé látky se spojily a poté rozložily, aby se posléze opětovně spojily.

Vezmi si za příklad malíře. Má-li pouze jednu barvu, třeba červenou, nemůže malovat zelené stromy. Ale když má žlutou, červenou, modrou a černou, může dosáhnout stovky různých barevných odstínů, protože ty čtyři barvy smíchá v různém poměru.

Totéž dokazuje i jeden kuchařský příklad. Mám-li pouze mouku, musel bych být kouzelník, aby se mi podařilo upéct koláč. Ale mám-li mouku i vajíčka, mléko i cukr, mohu z těchto čtyř surovin upéct koláčů hned několik druhů.

Ne náhodou se Empedoklés domníval, že „kořeny“ přírody jsou právě země, vzduch, oheň a voda. Před ním se jiní filosofové snažili ukázat, proč pralátkou musela být buď voda, vzduch nebo oheň. Že vzduch a voda jsou důležité prvky v přírodě, zdůrazňovali i Thalés a Anaximenes. Řekové ale věřili, že i oheň je důležitý. Pozorovali vliv slunce na život v přírodě a samozřejmě si uvědomovali tělesné teplo lidí i živočichů.

Empedoklés možná pozoroval, jak hoří kus dřeva, při němž probíhá rozkládání látek. Dřevo syčí a prská. To je „voda“. Vychází z něj kouř. To je „vzduch“. „Oheň“ vidíme a nakonec, když plamen uhasne, zůstane po něm popel, neboli „země“.

Když Empedoklés poukázal na to, že změny v přírodě jsou způsobeny čtyřmi látkami, které se spojují a zase rozkládají, ještě pořád se tím nevysvětlilo vše. Jaká je skutečná příčina toho, že když se prvky spojí dohromady, vznikne nový život? A co způsobuje, že tato „směs“, kupříkladu květina, se znovu rozloží?

Empedokla napadlo, že v přírodě musí působit dvě různé *síly*. Nazval je „láskou“ a „nenávistí“. Spojování živlů je projevem lásky a rozkládání projevem nenávisti.

Rozlišuje tedy mezi „látkou“ a „silou“. To bychom si měli zapamatovat. I dnešní věda rozlišuje mezi základními živly a přírodními silami. Názor moderní vědy je ten, že veškeré procesy v přírodě můžeme vysvětlit souhrou mezi několika látkami a několika druhy přírodních sil.

Empedoklés si rovněž kladl otázku, co to znamená, když něco vnímáme smysly. Jak to, že „vidím“ třeba květinu? Co v tu chvíli probíhá? Přemýšlela jsi o tom někdy, Sofie? Pokud ne, máš šanci teď.

Empedoklés došel k názoru, že naše oči se skládají ze země, vzduchu, ohně a vody jako všechno ostatní v přírodě. Tak vnímá „země“ v mém oku vše, co je ve všem, co vidím, ze země, „vzduch“ v mém oku vnímá, co je ze vzduchu, „oheň“ vnímá to, co je z ohně, a „voda“ to, co je z vody. Kdyby oku některá z oněch čtyř pralátek chyběla, nemohli bychom vidět celou přírodu.

NĚCO ZE VŠEHO VE VŠEM

Další filosof, jenž se nedokázal smířit s tím, že určitá pralátka – například voda – by se mohla přeměnit v cokoliv, co máme možnost spatřit v přírodě, byl *Anaxagorás z Klazomen* (500–428 př.n.l.). Ani se neztotožnil s názorem, že se země, vzduch, oheň nebo voda, tedy čtyři základní živly, mohou změnit v krev a kosti.

Podle Anaxagora je příroda vystavěna z mnoha droboučkových částek, které nejsou okem viditelné. Všechno lze rozdělit v něco ještě menšího, ale i v těch nejmenších částkách je něco ze všeho. Pokud nemohou kůže a vlasy vzniknout z ničeho jiného, pak i kůže i vlasy už musí být přítomny v mléce, jež pijeme, a v jídle, jež jíme.

Dva příklady z moderní doby ukazují, co měl zřejmě Anaxagorás na mysli. Za pomoci současné laserové techniky je možné vyrobit takzvaný hologram. Jestliže hologram představuje například auto a posléze se poruší, uvidíme obraz celého auta, přestože v ruce budeme držet pouze tu část hologramu, která původně zobrazovala nárazník. V každém nejmenším dílečku je totiž obsažen celý motiv.

Podobným způsobem je vystavěno i naše tělo. Jestliže odloupnu z prstu jednu kožní buňku, buněčné jádro bude obsahovat nejen vzorec složení mojí kůže, ale i kód, který určuje, jaké mám oči, jakou barvu vlasů, kolik prstů mám a jakých, a tak dále. V každé buňce těla je zaznamenán detailní popis stavby všech ostatních buněk v těle. Takže v každé buňce je „něco ze všeho“. V každé sebemenší části je uložena informace o celku.

Anaxagorás nazýval tyto nejmenší částčky semínky nebo klíčky. Vzpomeň si na Empedokla, který se domníval, že základní látku spojuje do celých těles „láska“. I Anaxagorás byl toho názoru, že ony zárodky

musí uspořádat – a tak vytvořit zvířata nebo lidi, květiny a stromy –, nějaká síla.

Anaxagorás je zajímavý i proto, že byl první filosof z Athén, o jehož životě je nám něco známo. Pocházel z Malé Asie, ale ve svých čtyřiceti letech se přestěhoval do Athén. Tam byl obviněn z neznabožství a nakonec musel zase město opustit. Prohlašoval, že Slunce není žádný bůh, ale žhavá masa, která je jistě větší než poloostrov Peloponnésos.

Anaxagorás se vůbec horlivě zajímal o astronomii. Tvrdil, že všechna nebeská tělesa jsou utvořena ze stejné látky jako Země. K tomuto názoru došel poté, co provedl rozbor meteoritu. Proto, jak říkal, je možné, že na jiných planetách také žijí lidé. Upozornil i na to, že Měsíc nesvítí sám od sebe, ale světlo dostává ze Země. A dokonce vysvětlil, jak a proč vzniká zatmění Slunce.

P.S. Díky za pozornost, Sofie. Umím si představit, že tuto kapitolu si budeš muset přečíst dvakrát nebo třikrát, než všemu porozumíš. Ale pochopení vyžaduje trochu námahy. Sotva bys asi obdivovala nějakou kamarádku, která by sice měla úspěchy, ale nestálo by ji to žádné úsilí.

Nejlepší řešení otázky pralátky a přeměn v přírodě tě čeká zítra. Setkáš se s Démokritem. Víc už ale neprozradím.

Sofie seděla ve Skrýši a vykukovala škvírou v hustém kroví do zahrady. Bude si zase muset všechno, co přečetla, trochu srovnat v hlavě.

Je samozřejmě nad slunce jasnější, že obyčejná voda se nemůže změnit v nic jiného než v led nebo v páru. Voda se nemůže změnit ani v meloun, protože dokonce i meloun se skládá z něčeho víc než jen z vody. Ale je si tím tak jista jenom proto, že se to učili ve škole. Jak by mohla být například tak skálopevně přesvědčena, že led obsahuje jenom vodu, kdyby se o tom neučila? Musela by nejdřív pečlivě pozorovat, jak voda mrzne a led taje.

Sofie se znovu pokusila myslet vlastní hlavou bez použití znalostí převzatých odjinud.

Parmenidés odmítal uznat, že všechny formy života se mění. A čím víc o tom Sofie přemýšlela, tím víc byla přesvědčena, že měl svým způsobem pravdu. Jeho rozum nedokázal přijmout, že „něco“ se náhle změní v „něco úplně jiného“. A prokázal notnou dávku odvahy, když to řekl nahlas, protože byl zároveň nucen popřít všechny změny v přírodě, které mohl každý člověk pozorovat. Určitě se mu hodně lidí vysmálo.

I Empedoklés s úspěchem používal svůj vlastní rozum, když tvrdil, že

svět se nutně musí skládat z více než jediné pralátky. Tak byly všechny přeměny v přírodě možné, aniž se vlastně cokoli změnilo.

Na to zase mohl ten starý řecký filosof přijít jedině tak, že používal rozum. Pozoroval přírodu, ale neměl možnost provádět chemické rozbory jako dnešní vědci.

Sofie si nebyla jista, jestli úplně věří tomu, že všechno je vytvořeno právě ze země, vzduchu, ohně a vody. Ale má to snad ještě nějaký význam? V principu měl Empedoklés jistě pravdu. Jediná možnost, kterou máme, abychom uznali všechny přeměny, které naše oči vidí, a přitom nepřišli o rozum, je zavést více než jedinou pralátku.

Sofii napadlo, že filosofie je ohromně zábavná, protože člověk může sledovat všechno vlastním rozumem, aniž by musel nutně navazovat na to, co se naučil ve škole. Došla k názoru, že filosofie se asi nedá naučit, ale možná by se při ní člověk mohl naučit filosoficky *myslet*.

DÉMOKRITOS

...nejgeniálnější hračka na světě...

Sofie zavřela krabici s dopisy od neznámého učitele filosofie. Vyplížila se ze Skryše, zůstala chvíli stát a jen tak se rozhlížela po zahradě. Náhle si vybavila, co se stalo předešlého dne. Ještě dnes u snídaně si z ní máma dělala legraci kvůli tomu zamilovanému dopisu. Raději se rozběhla ke schránce, aby předešla dalšímu podobnému žertování.

A ve schránce zase ležela bílá obálka.

Sofie pomalu začala chápat systém, podle kterého dopisy dostává. Každé odpoledne najde ve schránce velkou žlutou obálku s obsáhlým dopisem. V době, kdy ho čte, se filosof propíží ke schránce s malou bílou obálkou.

To ale tedy znamená, že by ho Sofie mohla bez větších potíží odhalit. Kdyby se postavila k oknu ve svém pokoji, měla by výhled přímo na schránku. A jistě by toho záhadného filosofa zahlédla. Bílé obálky se přece nemůžou objevovat samy od sebe.

Sofie se rozhodla, že zítra bude na stráži. Zítra je pátek a bude mít před sebou celý víkend.

Teď ale vyšla nahoru do svého pokoje a otevřela obálku. Dnes byla na listku jediná otázka, zato však ještě podivnější než ty tři včerejší.

Proč je lego nejgeniálnější hračka na světě?

Sofie zaváhala, jestli souhlasí s tvrzením, že lego je nejgeniálnější hračka na světě, už si s ním přece dávno přestala hrát. Kromě toho nemohla pocho-pit, co má lego společného s filosofií.

Ale byla svědomitá žákyně. Zasařovala v horní polici skříně a nahmatala plastickou tašku plnou legových kostek všech velikostí a druhů.

Po mnoha letech se pustila do stavění. Jak kostky brala do rukou, ledacos ji napadalo.

Z legových kostek se snadno staví, pomyslela si. I když mají různou velikost a tvar, všechny lze spojit s kteroukoli další kostkou. Kromě toho se vůbec neopotřebují.

Sofie si nevzpomínala, že by se někdy nějaká kostička rozbila. Všechny vypadaly pořád stejně nově a leskle, jako když je před mnoha lety dostala. A hlavně z nich mohla postavit úplně všechno, co chtěla. Pak mohla hotové dílo rozebrat a začít stavět něco docela jiného.

Co víc si člověk může přát? Sofie došla k názoru, že o legu by se skutečně

mohlo říct, že je to geniální hračka. Ale jak souvisí s filosofií, jí zůstávalo nadále záhadou.

Za chvílku Sofie postavila dům pro panenky. Skoro s lítostí musela připustit, že hra už jí nedělá takovou radost jako kdysi. Proč si vlastně lidé přestávají hrát?

Když přišla domů matka a viděla, co Sofie dělá, zvolala:

„To je úžasné, ty si ještě umíš hrát jako dítě!“

„Prosím tě, já řeším složité filosofické otázky.“

Matka si zhluboka povzdychla. Vzpomněla si asi na včerejší rozhovor o králíkovi a klobouku.

Když Sofie druhý den přišla ze školy, našla ve schránce další tlustou žlutou obálku. Odesla si ji nahoru do pokoje. Hned začne číst, ale kromě toho bude bedlivě pozorovat schránku.

TEORIE ATOMŮ

Tak, Sofie, už jsem tu zas. Dnes uslyšíš o posledním velkém přírodním filosofovi. Jmenoval se *Démokritos* (žil asi mezi lety 460–370 před naším letopočtem) a pocházel z přímořského města Abdéra v severní části Egejského moře. Pokud jsi našla odpověď na moji otázku o legu, pochopit názory tohoto filosofa nebude pro tebe problém.

Démokritos souhlasil se svými předchůdci v tom, že změny v přírodě nejsou způsobeny tím, že se něco změní od základu. Proto předpokládal, že všechno musí být vystavěno z nějakých malých, neviditelných součástí, z nichž každá jednotlivě je věčná a neměnná. Démokritos nazval tyto nejmenší dílky *atomy*.

Slovo „atom“ znamená „nedělitelný“. Démokritos zdůrazňoval, že atomy, z nichž je vše vystavěno, se nemohou dál dělit na menší a menší části. Kdyby tomu tak bylo, nemohly by sloužit jako stavební kameny. Dělili by se dál a dál na menší a menší částičky a příroda by se čím dál víc rozměľňovala jako stále řidší polévka.

Kromě toho musí být nejmenší stavební částice v přírodě věčné – neboť nic nemůže vzniknout z ničeho. V tomto směru Démokritos souhlasí s Parmenidem a eleaty. Dále se domníval, že všechny atomy jsou pevné a hmotné. Ale nemohou být všechny stejné. Kdyby byly všechny stejné, neměli bychom dostatečné vysvětlení pro to, jak mohou utvořit dohromady jednou mák, jednou olivovník, jindy kozí roh nebo lidský vlas.

Podle Démokrita existuje v přírodě nekonečné množství různých druhů atomů. Některé jsou kulaté a hladké, jiné nepravidelné a hrboлатé. Právě proto, že mají různé tvary, mohou se spojovat do nekonečného množství různých těles. Ale i kdyby jich nebylo tolik a nebyly tak rozličné, všechny jsou věčné, neměnné a nedělitelné.

Pokud odumře nějaké živé tělo – třeba stromu nebo zvířete – a rozloží se, atomy se rozptýlí a uplatní se znovu v tělesech nových. Neboť atomy se pohybují v prostoru, ale protože mají všelijaké „háčky“ a „příchytky“, neustále se spojují ve věci, které vidíme kolem sebe.

Ted' už chápeš, proč jsem se ptal na lego? Legové kostky mají přibližně stejné vlastnosti, jaké Démokritos připisoval atomům, a právě proto se z nich tak dobře staví. Především jsou nedělitelné. Mají různé tvary a velikost, jsou celistvé a neprostupné. I legové kostky na sobě mají příchytky, jimiž se navzájem připojují a vytvářejí nejrůznější tvary. Jejich spojení se však dá znovu uvolnit a ze stejných kostek lze stavět nové předměty.

Hlavně proto jsou legové stavebnice tak oblíbené. Mohou se používat stále dokola. Každá jednotlivá kostka může jeden den tvořit součást auta a druhý den součást středověkého hradu. Kromě toho se zdá, že lego vydrží věčně. Dnešní děti si mohou hrát s týmiž kostkami jako kdysi jejich matka či otec.

Řada vědců tvrdí, že Démokritova atomistická teorie byla správná. Příroda je skutečně sestavena z nejrůznějších atomů, které se na sebe vážou a pak se od sebe zase oddělují. Atom vodíku, který je součástí buňky na pokožce mého nosu, kdysi patřil třeba do chobotu nějakého slona. Atom uhlíku v mém srdečním svalu třeba někdy vězel v kůži dinosaura.

Současná věda ovšem zjistila, že atomy lze dělit ještě na menší, „elementární“ částice. Nazýváme je protony, neutrony a elektrony. A ty se možná dají dělit ještě dál. Fyzikové se však shodují v názoru, že někde musí existovat konečná hranice. Musí existovat nějaké nejmenší částice, z nichž je vše v přírodě vystavěno.

Démokritos neměl možnost použít dnešní elektronické přístroje. Jeho jediným nástrojem byl rozum. A jeho rozum nepřipouštěl žádnou jinou volbu. Pokud jednou přijmeme, že nic se nemůže zásadně proměnit, že nic nemůže vzniknout z ničeho a že nic se nemůže ztratit, pak se musí příroda skládat z nějakých drobných kostek, které se sestavují dohromady a potom se zase od sebe oddělují.

Démokritos neuvažoval o žádné „síle“ nebo „duchu“, který vstupuje do přírodních procesů. Jediné, co podle něj existuje, jsou atomy a prázdný prostor. Protože myslel pouze na „materiální“ stránku přírody, nazývají ho někteří autoři *materialistou*.

Za pohyby atomů tedy není žádný vědomý záměr. V přírodě jde vše samo od sebe, *mechanicky*. Což vůbec neznamená, že všechno, co se děje, je náhodné, neboť vše je řízeno neochvějně platnými přírodními zákony. Démokritos se domníval, že za vším, co se v přírodě odehrává, stojí nějaká přirozená příčina, která spočívá v samotných věcech. Jednou prohlásil, že by se raději stal objevitelem nějakého takového přírodního zákona než vládcem celé Persie.

Teorie atomů vysvětluje i naše smyslové vjemy, prohlašoval Démokritos. Když něco cítíme, je to proto, že atomy se pohybují ve volném prostoru. Když vidíme měsíc, znamená to, že atomy měsíce se setkaly s naším okem.

Ale co naše vědomí neboli *duše*? Ta se snad neskládá z atomů, tedy z materiálních součástí? Ale ano, Démokritos se domníval, že duše se skládá z nějakých zvlášť kulatých a hladkých duševních atomů. Když člověk umře, rozlétnou se atomy do všech stran, a tak se mohou dostat do nějaké nově se tvořící duše.

To znamená, že lidé podle Démokrita nemají nesmrtelnou duši. I to je názor, který dnes zastává hodně lidí. Domnívají se stejně jako Démokritos, že duše má spojitost s mozkem a že jakmile se mozek rozloží na atomy, pro duši žádná jiná forma nezbyvá.

Svým učením o atomech udělal Démokritos pod řeckou přírodní filosofií prozatímní čáru. Souhlasil s Hérakleitem v tom, že všechno v přírodě „plyne“, neboť formy a tvary přicházejí a odcházejí. Ale za vším, co plyne, jsou věčné, neměnné částice, které Démokritos nazval atomy.

Během čtení Sofie několikrát vykoukla oknem, jestli u schránky nezahlédne záhadného pisatele dopisů. Teď seděla, upřeně pozorovala ulici a přemýšlela o tom, co právě dočetla.

Připadalo jí, že Démokritos myslel jednoduchým a přitom chytrým způsobem. Našel řešení problému „pralátky“ a „proměn“, do něhož se filosofové po několik generací před ním pořádně zaplétali. Démokritos ale nakonec vyřešil celý problém prostě tím, že použil vlastní rozum.

Sofie se skoro musela smát. Určitě je pravda, že příroda je vystavěna